

A matyók mezőgazdasága.

I.

Még a mult század derekán a matyók is jobbadán állattenyésztéssel foglalkoztak s gabonát csak saját szükségletükre termeltek. Igás jószágaikat, továbbá a tehenet, disznót, juhot a község határában részint a legelőn, részint az ugarban hagyott határrészen legeltették.

A Tisza mellékén Poroszlótól Mezőcsát vidékéig most is nagy kiterjedésű réteket, kaszálókat találunk, melyek a régebbi időben, a Tisza szabályozása előtt még terjedelmesebbek voltak. Ezekre a rétekre járt a matyó ember szénát kaszálni s itt tartotta a szilaj jószágot is. A szénát résziben kaszálták, s a maguk illetményét rendszeresen a helyszínen etették fel télen, részint pedig hazahordták.

A pusztán nagy ólak voltak s ott élt a sok marha, a matyó ember ingó vagyona. A jószágot gondozó férfiak egész télen a pusztán laktak. Élelmiszert a községből vittek s az ólban — melyet szállásnak is neveztek — főzték meg. Egy ilyen ólban 12 férfiember is telelt. Volt köztük nem egy, aki csak József napkor jött haza. Télen nád, gyékényvágással foglalkoztak, tavasszal, nyáron meg szénát kaszáltak. A Tisza azonban sokszor kiöntött és gyakran elvitte a szénájukat. Ilyen esetben, vagy ha nem volt széna, télen a rét avar fűvén legeltették a jószágot. Ma már ezeket a nagy tiszamelléki réteket a közelebb fekvő községek lakói kaszálják, akik régen kevesebben lévén, a maguk határával is beérték.

Kövesden a nép szaporasága miatt 1884-ben az egyik legelőt eke alá fel kellett osztani. Legelőjük, melyen a csorda és csürhe jár, ma mindössze 800 hold. A legelőinségen némileg segített az ősi ugarrendszer, mely Borsodmegyében még legtöbb helyütt ma is megvan. A határt ugyanis három nyomásba osztják, egyikbe tavaszt vetnek, másikba őszt, a harmadik

vetetlen marad *fekete ugarnak*. A földek szerepe aztán évről-évre változik. A feketeugart közlegelőnek szokták használni. Ez az ősi sok évszázados szokás azonban a múlt években Kövesden módosult és a fekete ugart többé közlegelőnek nem használják, hanem a földtulajdonos azt teheti vele, amit akar, tehát be is vetheti.

Szentistvánon még a határnak mintegy ötödrésze közlegelő, s a szántóföld egyhatod része fekete ugar. Tavasszal a fekete ugarra megy a gulya és a sertésnyáj. Az őszi vetés tarlóját közösen legeltetik. A közlegelőre a csorda jár, pár év előtt a ménes is ott legelt. A tehén és borjúcsordát reggel kihajtják, estére ismét hazajön. A gulya tavasztól őszig künn van. A ménes is künn hál.

Tardon is három nyomásban van a határ. Itt is, mint Szentistvánon a fekete ugart két felé osztják, egyik felében tarkarmánynövényt természetnek (zöld ugar). Az őszi vetés tarlója közlegelője a csordának.

Közlegelőre régen mindenki verhetett, még az a zsellér is, akinek szántóföldje nem volt, és pedig annyi jószágot, amennyit akart. Ezelőtt a matyók sok juhot tartottak. Ma már juhhúst sem igen esznek, de a lakodalmat ősi hagyományképpen juhhúsos káposztával lakják el. A juhot a szomszédos Gelejről hozzák. A szép magyar juhok emlékei azok a remekbékészült nagybundák, melyek egyes darabjai még egy-egy öreg matyó gazdán láthatók. A pásztorok is mind matyó emberek voltak.

A juhtartás rendje Tardon is az volt, mint egyebütt az Alföldön. Több gazda tartott egy juhászt. Húsz fejős juh volt egy *napi juh*, tehát aki negyven juhot adott a juhász keze alá, annak joga volt hetenként két napon megfejni az egész nyáját. Aki nem tudott húsz juhot adni a nyájba, az tízet adott. Ilyen kisebb, félnapi juhok gazdának azonban kettőnek vagy párosnak kellett lennie. Ezek aztán minden második héten felváltva fejték a nyáját. 120 fejős juh volt egy *számban*. A gazdák hat napon fejték felváltva, a juhász pedig a hetedikén. A vasárnapi tej volt az övé. A juhász kenyeret attól kapott, akinek aznap fejt. Még a kutyájának is vittek kenyeret. Demeter napig fejték a juhot, akkor széthányták.

Az a gazda küldött gyereket *esztringát hajtani*, akinek fejték. Az esztringák Tardon a falu körül voltak, Szentistvánon pedig a *kertség* közötti tereken, melyek ősidők óta esztringahelynek voltak kihagyva. Dézsával hordták be a tejet. Egy fejésen a 120 juhtól mintegy 50 litert fejték. Mivel kétszer fej-

ték a juhokat, a *napi tej* 100 liter volt. A tejet fejőteknőben tartották a pincében és a gazdasszony maga dolgozta fel. A tejből *zsengicét*, *keserű túrót*, vajat csináltak. A *gomolyát* elreszelték és begyúrták túrónak, a héját pedig serpenyőben megolvasztották. A zsengicét úgy készítették, hogy beoltották a tejet és ha megaludt, a felét leszedték s a tejet megfőzték. Tésztát juhtúróval sütöttek, főztek.

Tardon a szérük a telkek hegyoldalra felnyúló felső végein voltak s a szérű mellett egy kis épület volt, a *pelyvás szín*, vagy *garmadás*. A juhokat télen ebben tartották.

Szentistvánon künn a legelőn három ágú karámok is voltak a juhok számára. Ha a hó leesett, a juh a kertekre szorult, ahol a gazda többi jószágaival tanyázott.

A nagyjószág ma télen jászlón van. A szarvasmarha töreket, kukoricát eszik, a ló töreket, szénát, a disznó árpadarát, tengerit, moslékot, tököt. A jószág gondozása, még a fejés is a férfi dolga. A baromfival azonban nem törődik, annak gondozása az asszony tiszte.

A férfiak állandó szállása az ól. A fiúgyerek, — attól kezdve, hogy az iskolát elhagyja és amíg *félkezes korba* nem jut, vagyis *suhanc* nem lett, — az ólban hál. Akárhányan vannak férfiak, az ő állandó tartózkodási helyük az ól. Csak az öregedett férfi húzódik be a házba, feltéve, ha van fia vagy veje, aki az ólban őt helyettesítheti. Sok vén ember sohasem költözik be a házba, holtig az ólban hál. A férfiak csak enni járnak be a házba.

Aki zsellérember, ennél fogva földje, jószága, óla nincs, az természetesen nem így él. De az is a ráérő téli időszakot rendszeren valamely közeli *lovasgazda* szomszédjánál tanyázza el. Estéknént odajár tüzelni, szalonnát sütni, beszélgetni. A fiatalabbja meg ott is hál.

A kiscgazda ötödmagával 15 hold földből már megél. Ha kevesebb földje van lovat nem tarthat. Ez esetben mással dolgoztatja, maga pedig elmegy *summásnak*. Ha pedig lovat tart, akkor fuvaros munkát vállal.

Hogy s mint él egy 15 vagy több holdas gazda?

Télen nem sok dolga van. Ha az idő engedi, januárban trágyát hord.

Künn alszik az ólban a *dikón*. Éjjel két óraker már felkél és etet, négy óraker pedig már itat. A lovakat kivezeti a kúthoz és azok a válun isznak. A tehénnek azonban helyébe viszi a szükséges 1—2 veder vizet.

Lassanként megvirrad s eljön a *früstök* ideje úgy hét óra tájban. Ekkor bemegy a házba, beköszön és reggelit kér. A család még nincs rendben, de ő azért enni kap. Ha nincs bőjt, szalonna, kenyér a reggeli; ha bőjt van, olajos kenyér. Kenyeret maga szel. Az olajos bögre ott van az ablakban s tollpamaccsal beolajozza a kenyeret. Az asztal mellett ül a sarokpadon. Ha van öreg ember a háznál, aki már benn hál, az is vele eszik, a fehérnép azonban inkább a gyerekekkel.

Az öreg gazda reggel elmegy a templomba, 9 óra tájban kerül haza ismét. Délelőtt jön, megy, pipál, egyetmást tesz, vesz. A fiatal gazda, amint megette a reggelit, rágyújt a pipájára és kimegy az ólba. Körülnéz, hogy a jószág rendben van-e. Azután felmegy a *padra* (= padlás) kukoricát morzsolni. A morzsolás gyalogszék segítségével történik. A szék végébe egy nyeletlen ócska késpengét vernek be, ráülnek a székre, s erélyes odadörzsöléssel a kukoricacsőről lemorzsolják a szemet. A gazda addig morzsolja a kukoricát, míg etetnie nem kell, legkevesebb 10 óráig. Ekkor lejön az istállóba etetni, meg egy kicsit melegedni, mert bizony a padon hideg van. Fél 12 óra tájban a jószág jóllakott, ekkor megitatja. 12 órára kész az ebéd, bemegy a házba s a család nagyja az asztalhoz ül, a gyerekek a kemence patkáján esznek. Az ételt a fiatalabb nők valamelyike szolgálja fel. Ha cseléd van, az a gazdával eszik az asztalnál. Az ételből mindig a cseléd szed először. Az étel legjava őt illeti. Szedhet annyit, amennyit a *szeme el lát venni*, kétszer vennie azonban nem szabad.

Ebéd után a fiatal gazda megint a padlásra megy tengerit morzsolni, az öreg kosarat fon, vagy *cirkölest* tisztít, vagyis a magvát fésüli ki, hogy a kórójából aztán seprút kössön.

A fiatal gazda annyi tengerit morzsol, hogy eladásra is jusson. Télen ebből kapnak egy kis pénzt. Fél 3-kor lejön a padlásról etetni. Ha a jószágot megetette, megint itat. Hat óra felé bealmoz. A disznót is megeteti. Most már gyülekeznek az ólba a szegényebb szomszédok, akiknek nincs óluk. Pipázgatnak, elbeszélgetnek, *szóval tanyáznak*.

7 óra tájban van a vacsora, ekkor bemegy a házba s asztalhoz ül. A vacsora déli maradék. Ha nem elég, szalonnát, kenyeret eszik utána, esetleg kenyeret *pirít* és szalonnát süt az ólban a szomszédokkal, akik szintén idehozzák megpirítani a kenyerüket vagy megsütni a szalonnájukat. 10 óráig a szomszédokkal beszélget; pipáznak, politizálnak. 10 óra tájban a szomszédok hazamennek, ő is lefekszik a dikóra és alszik, míg

megint etetni nem kell. Ez a kövesdi matyó gazda rendes napi foglalkozása télen.

Régen télen csinálták meg a kévekötéshez való zsupkőtelet is az aratásra.

Amint az idő megjavul, az összes téli ganajt kihordja a gazda a szántóföldjére, hol szántás előtt elteríti.

Márciusban megkezdődik a tavaszi szántás, ha a föld fagy enged. Ekkor először elveti az árpát, azután a tengerit *ülteti* el, majd a krumplit.

A matyó ma is nagyrészt a Vidacs-féle ekét használja, mely Tardon a faekét 1860—1870 körül szorította ki. Itt a váltó ekét nem ismerik, csak kerülő ekét. A henger 1890 táján terjedt el, azelőtt nem használták. Még a fogas boronát sem ismerték gyermekkorukban a mai öreg emberek, a föld megmunkálására csak három szerszámuk volt: az eke, tövisborona és a kapa. Ma már sokféle gazdasági gép van a matyó ember kezén s a földből igyekeznek minél több terményt kihozni.

Vetés után a szőlőmunkához fog. Mire ezzel végzett, a búzát lehet hengerezni. Azután *kigazolják*, *míg kicsi a gurdony*. Ebben napok telnek s nemsokára itt a kukoricakapálás. Ezután ismét a szőlőben dolgoznak, zöldséget vetnek a szőlőben, dinnyét, káposztát, krumplit a városhoz közelebb eső szántóföldbe.

A kukoricát egyszer megkapálják, másodjára meg feltöltögetik. Ekkor meg is fattyazzák, illetőleg megritkítják. Tardon régebben több kukoricát termeltek, mint ma. A kukoricaföld szélére tányérvirágot (= napraforgó) vetnek, közibe pedig babot.

A régi időben inkább rozst és gabonát (= kétszeres) vetettek. Búzát kevesebbet. Ma fordítva van a dolog, sőt kétszerest ma már alig vetnek. A régi kétszeresben Tardon több volt a búza, mint a rozs. Szentistvánon is inkább kétszerest termeltek, a búza 1863 óta hatalmasodott el. Tavaszbúzát akkor vetnek, ha az ősibúza kivész.

Az aratás június végén kezdődik, Péter Pálkor már van rozs kereszt. Leginkább júl. 6—7.-én kezdik meg az aratást.

Régen sarlóval arattak, de ennek már van vagy 60—70 éve. Sarlóval férfi, asszony egyformán aratott. Tardon öreg emberek emlékeznek arra is, hogy hajdan a kasza kisebb volt, mint most. Ezelőtt magas tarlót hagytak; Tardon például térdig érőt. Szentistvánon a gabonát a második *gancson* vágják el. Hordás után a csordát, esürhét ráverték a tarlóra. Ősszel

a letiport magas tarlót a szegénység gereblyével összegyűjtötte s ezzel fedte a házát, s ezzel tüzelt. A gazda is összekaparta s ölfedésre használta. „Tallóval fedtük az ólat“, mondták Szent-Istvánon.

A mai gazda marékszedőt fogad. 15 holdhoz két pár kell. Kövesden a férfi jobban kitelik a háztól, de a marékszedő nem, mert aratáskor 3—4 féle ételt is készítenek, e miatt otthon két asszonyra van szükség, mert egy nem győzné a főzést a többi házi munka mellett. Kövesden azok állnak el marékszedőnek, akik pl. szoptatás miatt nem mehetnek summásnak. Ezek nappal dolgoznak, éjszakára meg hazamennek a gyermeket megszoportatni. Nappal meg a gyereket viszik ki az anyjához. Az arató egyébként hétfőn megy ki reggel és szombaton este jön haza. Este 11 óráig vágja, ekkor a rendben lefekszik egy marok búzára és 2 óráig alszik. Ha eső jön, 2—3 kereszt búzát összevetnek, az alá húzódnak. Takarója legfeljebb az asszonynak van, valami lópokróc. 2 óraker felkelnek és ha van kötetlen, mindjárt harmaton felkötnek. A kötelet régen zsupból még télen elkészítették. Most jobbadán magából az éltből csinálnak kötelet a bekötéskor. Ha ezzel készen vannak, megreggeliznek. A früstök édes tej; kenyér, szalonna. A tejet kora reggel a gazdasszony hozza ki.

Reggel früstök után *keresztelnek*, vagyis a bekötött kévét keresztbe rakják. Aztán tovább vágják délig.

Az arató férfi a kaszával *rávágja* az életet, a marokszedő meg életlen sarlóval szedi az ölébe. Kövesden kamóval nem szednek, inkább kézzel. Jobb gazdánál két marokból van egy kéve, szegényebbnél háromból. A *marok* elnevezés még a sarló korából maradt, amikor a balkézzel markolták meg az életet s annyi volt egy marok, amennyit balkézzel megtudott fogni. Most az ölébe gyűjti a kalászos életet s amennyi bele fér, az egy marok. Ha szűrős a gaz, a marokszedő karkesztyűt használ. Régen, míg a férfiak rövid derekú *szamárhám inget* viseltek, az ing derekát aratásra elül kitoldották, hogy a gaz ne szűrje a hasukát. Lóval való nyomtatáshoz nagyobb kévét csinálnak, mint a cséplőgéphez.

12 óraker van az ebéd. Marha vagy csirke húsleves, meggy- vagy egyéb mártás; *béles* vagy *pampucka* és valami gyümölcs. Csak addig pihennek, amíg az ebédet megették. Az ebédet az egyik gazdasszony hozza ki kocsival. Ezután ismét kötnek, keresztelnek. A ló nincs künn az aratásnál. Ekkor ha nincs férfi a háznál, az asszony gondozza.

Az uzsonna aludt tej, meg a déli maradék sütemény. Uzsonnakor a férfiak megverik a kaszát, aztán vágnak, amíg csak látnak.

11 órakor ismét esznek, s felhagynak a munkával. A vacsora kenyér, szalonna, gyümölcs.

Tardon délben bejöttek enni, a vacsorát meg kivitték.

Kút nincs a szántóföldön. Vízét délben hoznak ki a szekéren hordóval.

Egy keresztben 18 kéve van. A 18-ik a kaparék vagy *bombi*. Ez van felül, alul pedig a *papnak* nevezett kéve. A kereszteteket lekötik, hogy a szél el ne hányja. Akkor gereblyélnek, ha már learattak és *felsomóztak*. A gereblyélés *brügövel* történik, ez egy nagy, másfél méter széles gereblye.

Csak a rozsot, kétszerest, búzát szokták kévébe kötni és keresztbe rakni, az árpát, zabot boglyába hányják. Az aratást régen *takarásnak* mondták, a marékszedőt *marékverőnek*.

Az aratás, ha *ideje van*, 14 napig tart. A marékszedő jó termés esetén, 7 véka búzát kap, meg egy fejre való kendőt. A matyóknál a jó gazda felesége is szedi a markot az ura után, nem úgy, mint a Nagykúnságon, ahol a gazdasszonyoknak még a fiatalja sem igen segédkezik a gazdasági munkában.

Aratás után a hordás következik. A koci éjjel-nappal folyton jár, legfeljebb éjjel két órát pihen. A marékszedő vagy a menyecske hányja a kévét, a férfi rakodik. Vendégoldalra és nyársra rakodnak. A vendégoldal a keresztfán belül van, a keresztfa pedig a szekéroidalakon keresztben nyugszik. A nyárs a keresztfába van erősítve. Ha a szekér meg van rakva, keresztbe lekötik. Lészorító rúd nincs, azt a vidéken használják ökrösszekerekhez. 1—2—3 lóval hordanak. Egyik szekér jön, a másik megy. A marókszedő vagy az asszony a szekérrel bejár, mert ő hányja le a kévét. A *kazlat* (= asztag) a kocsis ember rakja. Ha az idő megfelelő, két és fél hét múlva nincs egy kéve sem a határban, s a tarló felszabadul és közlegelő lesz, míg fel nem szántják.

A határban sohasem csépelnek vagy nyomtatnak. A tanyarendszer itt ismeretlen. Tanyarendszer ott nem lehet, ahol háromnyomásos rendszer van vetéskényszerrel. A matyóknál nem szokásosak a községen kívül levő rakodó kertek. Náluk az ólas kert a rakodó- vagy szérűskert. Vagyis azt mondhatnánk, hogy a matyó tanyája még az ősi mód szerint bent van a községben, annak perifériális részén. Lakóháza ettől függetlenül a falu belső részén van. Azonban a lakosság elszaporodá-

sa miatt már ez az ősi rendszer nagyon megbomlott, az ólas vagy szérús kertek megteltek házakkal s a két beltelekkel bíró gazdák száma nagyon megfogyott.

(Folytatjuk.)

sz. Györffy István.

Alföldi kandallós-istálló és ősi magyar tűzhelyes-ház

GUNDA BÉLA a Nemzeti Múzeum Néprajzi Tárának kiküldött gyűjtője, a gyoma—endrődi tanyavilágból, *korábbi kandallós istállókról* hozott hírt s öreg emberek elbeszélése alapján rekonstruálta e kandallók képét is. (*Ethn.-Ért.* 1933.) E szerint ezek a tüzelők 1½—2 m. magas, fa vagy sárlábakon álló, sövényből font, tapasztott, fölfelé vékonyodó, a tetőt áttörő kémények voltak a mennyezetlen istállók közepén. Alattuk egy kis gödörben égett a tűz s a tüzet fekvő-padka (padkák) vette körül. A kandallóba bográcsot is akasztottak, tehát főztek is az istállóban. (A nagykun tüzelős ólakban is főztek szolgálás bográcsban.)

Itt tanyáztak-háltak a férfiak.¹

Felhasználom ezt az alkalmat, hogy e híradáshoz kapcsolva, a *N.* és *Ny.* hasábjain az ősi magyar ház kérdését röviden szóba hozzam.

GUNDA lelete két szempontból értékes. Egyrészt azért, mert jelentékenyen megnagyobbította alföldi tüzelősólaink elterjedésének mindjobbban táguló területét, másrészt és főképpen azért, mert igen becses formával gazdagította tüzelősólaink füstfogóinak fejlődéssorozatát.

Ez a gyomai kandalló ugyanis közbülső tag a matyó tüzelősólak kürtőtlen szikrafogó cserénylapja s a nagykun tüzelős tanyaólak „pendelykéményszerű füstfogói között, melyeknek csak két oldala támaszkodik falra, míg a másik kettőt egy sarokágasa tartja“, aminőket GYÖRFFY ISTVÁN írt le.²

¹ A tüzelős ólra az *Okl. Sz.*-ban is találunk egy 1597-ből való adatot. Így szól: „Az ló istállónak fele vékony náddal fődött, az többi pusztá. Egy *kü kemen* benne, az is törődött“. A Nádasdyak sopronmegyei birtokáról lévén szó az összeíró levélben, bizonyos, hogy úri istállónak van dolgunk, amit ez a további adat is bizonyít: „Egy kerek skatulában lófösteni való kánna teli“. Az istállóban tanyázhattak a cselédek s a pontosabban nem ismert kéményszerű tüzelőt nem csupán fűtésre, hanem pld. orvosságfőzésre és a fiatal jószágoknak abrakmelegítésre is befoghatták. (Ez többféle szokásos kontinensünkön, istállóban.)

² A tüzelősólak részletesebb bemutatására itt nem térek ki. Az érdeklődők megtalálhatják azt *Görffy* és *Kőrís*, képekkel fölszerelt cikkeiben. (*Ethn. Ért.* 1905 és 1910.)